

Shahid Bahonar
University of Kerman

Safavid Palaces in Isfahan, the Appearance of Political Authority

Mostafa Goudarzi ^{1✉} , Behzad Mohebbi ²

¹. Professor of Advanced Studies of Art, University of Tehran, Tehran, Iran. (Corresponding author)*, E-mail: mostafagoudarzi@ut.ac.ir

². Ph.D. Student in Art Research, Department of Advanced Studies in Arts, Faculty of Visual Arts, University of Tehran, Tehran, Iran., E-mail: Mohebi_behzad@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: <i>Research Article</i></p> <p>Article history: Received: <i>12 Jan 2022</i> Revised: <i>28 March 2022</i> Accepted: <i>4 November 2022</i> Published online: <i>25 March 2023</i></p> <p>Keywords: <i>Safavid,</i> <i>Architecture,</i> <i>Isfahan Palaces,</i> <i>Authority Creation,</i> <i>Political Authority.</i></p>	<p>The main policy of Safavid's dynasty was based on creating an interior sustainable space and showing the authority of governance in different social and political fields. Safavid kings formed one of the main signs of this saber rattling in the field of the construction and decoration of glorious buildings. Acquiring authority through the architecture of royal buildings leads in expanding numerous buildings in Isfahan and decorating them by different kinds of decorations and beautiful and expensive objects. Despite the palaces of Ottoman kings, Isfahan palaces were constructed in the main area of the city and in public vision and showed their beauty and magnificence to their audiences in their two interior and exterior parts. The current article has been conducted aiming the study and analysis of the role of creating authority of Isfahan palaces in two exterior and interior area and by descriptive-analytical method, as a documentary based study and by using library resources, which seeks the response of this question that what was the role of creating power and political authority in Safavid palaces in Isfahan? The findings of the research shows that the exterior parts which were observed by the public every day was in the line with stabilizing the public position and according to this issue that it was not possible for all people to visit the interior parts of royal buildings and only close people to royals and and foreign ambassadors and tourists could enter and observe these parts, so the parts related to the interior spaces and paying much attention to their decorations have been done in order to show this authority to foreign ambassadors and tourists; And the Safavid showed a part of their royal power in this manner. This influence mostly led to the Safavid intentions, the result of which can be observed in the writings of these visitors.</p>

Cite this article: Goudarzi, Mostafa. . Mohebbi, Behzad (2023). **Safavid Palaces in Isfahan, the Appearance of Political Authority**, Iranian Civilization Research, 4(2) 16-29.

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIC.2023.3691>

English Extended Abstract

1. Introduction

The Safavid searched authority only in the field of religious influence at first but by passing through the primary steps of governing, they moved toward the tangible material signs and considered architecture as an important parts of this procedure, architecture has the capability of providing glory and beauty and authority to their audience as a tangible symbol and the Safavid used the function of architecture as a power creation element in their domestic and foreign interactions and in the field of politics. The palaces of the Safavid era were important in several aspects and they are assessable, the Safavid kings didn't try to build very huge and inaccessible palaces like the other kings (Sivari, 2010, 164-165); the location of palaces beside urban space was one of the executive policies of Abbas the Great and his saber rattling aspect had significant importance (Babayi, 2019: 125; Necipoğlu, 1993:306). The current article seeks the response of this question that what was the role of creating power and political authority in Safavid palaces in Isfahan? The main hypothesis of this research is based on this issue that the Safavid were aware of royal architecture function in the field of political stabilization and power creation and therefore, they tried to represent their political authority to the interior and exterior visitors by constructing several buildings and decorating them.

2. Research methodology

The current research is qualitative in terms of the nature of method and fundamental in terms of type which has been conducted by a descriptive-analytical method and by using and analyzing the related resources to the Safavid era.

3. Discussion

Architecture can be considered as one of the main elements of government authority. In fact, the buildings not only show the political governmental projects but also they are important tools by which a government establishes its power and authority..., produces its power and legitimizes to its authority and qualification (Yari, Mansouri, 2017: 1). Huge constructions built by many politicians is the result of architecture power for creating the memory and stabilization of governed power (Sudjic, 2011:28), the need of power for being seen in urban space in order to legitimize power and its implementation is the basis for paying to attention to this category (Khojamli et al., 2016: 3).

The Safavid government executed some important purposes after transferring the Capital to Isfahan in order to stabilize the power and provide a glorious image about the government, one of the purposes of Abbas the Great for transferring the Capital to Isfahan was "the competition with the other capitals of the modern world" (Rizvi,2013: 384). He chose Isfahan as the beginning point of his centralized power and executed his primary policies of immediate construction of kingdom palaces, this immediate construction was such that some buildings were completed in less than ten days (Sharden, 1956, vol. 8: 71). Because of striving for superiority compared to the constructed buildings in the Ottoman capital, he constructed glorious buildings and the purposes on constructing these buildings were consisted of stabilizing and representing the power of the Safavid dynasty (Hasanshahi, 2016: 160). These palaces had significant visual values by using different arts in both the exterior and interior areas and became the main source of comprehensive urban development of Isfahan in all aspects. The Safavid paid attention to the power of architecture in

English Extended Abstract

presenting a magnificent view of their government, they built this aspect in the structure of the building, using the high height and width, and in the interior parts by using wood arts, painting, tiles, plastering, etc., magnificent buildings that could impress the audience by their greatness and beauty and increase the glory of the Safavid kings.

Constructing buildings and their neighbors, in the Safavid era were formed based on patterns which has secondary meanings in their field, this type of design can be found in all parts of Naghsh-e-Jahan square. The guests of the Safavid dynasty should pass determined places when entering the palace, one of which was the entrance of Ali Qapu palace where no one was allowed to pass by riding.

4. Results

Studying the history and analyzing and evaluating the different dimensions of its procedure, in the geographical field of Iran, emphasized this issue that the Safavid era was the return of pride to people who tolerated the governance of non-Iranian governments. The attempts of a number of the kings of the Safavid dynasty was to concentrate on the axis of Iranians' pride and religious and national prejudice. Meanwhile, they assumed themselves deserving this leadership and tried to show their right by concentrate on both religious and governmental parts. The Safavid kings, beside this religious aspect, emphasized on the material glory. Abbas the Great made the heads of government to build huge and beautiful buildings. This policy of the Safavid could present a authorized government.

The Safavid built their palaces in the middle of urban spaces instead of putting them in a fenced castle in order to compete with the Ottomans and people could easily pass in the front of palaces and saw this glory daily and their purpose was that this glory and greatness led in the obedience of public from them. The interior part of the Safavid palace was decorated much more glorious than the exterior structure, where the public could not visit and this part was decorated in order to show the glory of the Safavid to the foreign visitors. Designing Isfahan palaces was such that guests arrived to the place of settling guests after passing a determined path and observing some of its beauties. This place was decorated so glorious by objects and decorations, an example of this type of works has been observed in the Chehelsotoun Palace as well as the destroyed buildings of the Talar-i Tavileh and the Talar Ayneh Khaneh, the peripheral palaces in Ali Qapu and the type of the placement of the doors of Ali Qapu gate and the door of the harem are considered as a symbol of religion, ceremonies and the authority of the royal family, as mentioned in the writings of most of the ambassadors and tourists who visited the Safavid palaces, these palaces had a stunning greatness and beauty, and most of them, while returning to their country, drew a landscape of the great Iran for their rulers, and the result of this issue was a large number of countries that wanted to communicate with Iran.

پژوهشنامه تمدن ایرانی

ناپا الکترونیک: ۰۸۶۷-۲۸۲۱

کاخ‌های صفوی اصفهان، نمود اقتدار سیاسی

مصطفی گودرزی^۱، بهزاد محبی^۲

^۱ استاد، گروه مطالعات عالی هنر، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه تهران. (نویسنده مسئول). mostafagoudarzi@ut.ac.ir

^۲ دانشجوی دکتری پژوهش هنر، گروه مطالعات عالی هنر، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران. Mohebi_behzad@yahoo.com

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>سیاست اصلی صفویان مبتنی بر ایجاد فضای باثبات داخلی و نشان دادن اقتدار حاکمیت، در عرصه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی بود. پادشاهان صفوی یکی از نشانه‌های اصلی این قدرت‌نمایی را در عرصه ساخت و تزئین بناهای باشکوه شکل داده‌اند. کسب اقتدار از طریق معماری بناهای سلطنتی موجب گسترش بناهای متعدد در اصفهان و آراستن آن‌ها به انواع تزئینات و اشیاء زیبا و گران‌بها شد. کاخ‌های اصفهان که برخلاف کاخ‌های حاکمان عثمانی در محدوده اصلی شهری و در دید عموم ساخته می‌شد در دو بخش داخلی و خارجی عظمت و زیبایی خود را به مخاطب نشان می‌دادند. مقاله حاضر که باهدف بررسی و تحلیل نقش اقتدار آفرینی کاخ‌های صفوی اصفهان در دو حوزه داخلی و خارجی و با روش توصیفی - تحلیلی، به صورت مطالعه اسنادی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته، در جستجوی پاسخ به این سؤال است که نقش قدرت آفرینی و اقتدار سیاسی کاخ‌های صفوی اصفهان به چه نحو بوده است؟ یافته‌های پژوهش نشان از آن دارد که بخش‌های بیرونی که در دید روزانه عموم مردم قرار داشت در راستای تحکیم جایگاه مردمی بوده است و با توجه به اینکه برای عامه مردم امکان بازدید از فضای داخلی بناهای درباری امکان‌پذیر نبود و تنها افراد نزدیک حکومتی و سفرا و سیاحان خارجی امکان ورود و مشاهده این قسمت‌ها را داشتند لذا بخش‌های مربوط به فضاهای داخلی و توجه بسیار زیاد در تزئینات آن‌ها در جهت نشان دادن این اقتدار به سفرا و سیاحان خارجی بوده است؛ و صفویان به این صورت، بخشی از قدرت سلطنتی خود را به نمایش می‌گذاشتند. این تأثیرگذاری تا حدود زیادی منجر به نتیجه دلخواه صفویان می‌گردید که نتیجه آن را می‌توان در نوشته‌های این بازدیدکنندگان مشاهده کرد.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۱۸</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۴/۲۴</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۰۷</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱۲/۲۵</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>صفویه، معماری، کاخ‌های اصفهان، اقتدار سازی، اقتدار سیاسی.</p>

استناد: گودرزی، مصطفی؛ محبی، بهزاد (۱۴۰۱). کاخ‌های صفوی اصفهان، نمود اقتدار سیاسی، ۴ (۲)، ۲۹-۱۶.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIC.2023.3691>

۱. مقدمه

کاخ‌ها را می‌توان نمودی از عرصه قدرت‌نمایی دانست و حکومت‌ها با آگاهی به این مقوله، ساخت و تزیین بناهایی درخور را در اولویت حکومتی قرار می‌دادند، در ایران نیز این شیوه از نگاه به کاخ، از دوره هخامنشیان قابل رصد است، این روند به صورت ممتد تا دوره صفوی تداوم داشت، اما در دوره صفویه و به خصوص در اصفهان، به صورت گسترده اجرا گردید. کاخ‌های دوره صفویه از چند بُعد اهمیت داشته و قابل ارزیابی هستند، بیشتر کاخ‌های صفوی در بطن فضای شهری ساخته می‌شدند، پادشاهان صفوی سعی نداشتند تا به مانند شاهان سایر ملل کاخ‌های بسیار عظیم و دور از دسترس بسازند (سیوری، ۱۳۸۹: ۱۶۵-۱۶۴)؛ قرارگیری بناهای در جوار فضای شهری، یکی از سیاست‌های اجرایی شاه‌عباس اول بود، ضرورت پرداختن به مسئله اقتدار در معماری و نسبت آن با بناهای صفوی شهر اصفهان، از آنجا ناشی می‌شود که صفویان از کارکرد معماری به عنوان عنصر قدرت‌آفرین در تعاملات داخلی و خارجی و در عرصه سیاسی بهره بردند، آنان با وقوف به اهمیت و نقش معماری در ظهور و بروز قدرت، در ساخت و توسعه بناهای خود، عظمت در ارتفاع و وسعت و همچنین کاربرت تزیینات را در جهت بسط و توسعه این نوع از قدرت به کار گرفتند؛ و وجه قدرت‌نمایی آن از اهمیت شایانی برخوردار بود. شاهان صفوی برای نمود قدرت خود از همه ابزارهای لازم بهره می‌جستند و کاخ‌ها از جمله موارد مهم در این بخش شمرده می‌شد؛ و از نگاهی دیگر از زمان استقرار شاه‌عباس اول در اصفهان تا تسلیم شدن شاه سلطان حسین، نمود قدرت صفویان از طریق معماری قابل رصد است.

۱-۱. بیان مسئله

اندیشه گسترش و بسط عوامل قدرت آفرین را می‌توان چند سال قبل از انتقال پایتخت به اصفهان در سیاست‌های شاه‌عباس اول (حک ۱۰۰۸-۹۷۷ ش. / ۱۶۲۹-۱۵۸۸ م.) رهگیری کرد. بنیان‌های ایجاد شده توسط شاه‌عباس اول منجر به ایجاد ثبات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در ایران و به ویژه اصفهان و نیز شناخت صفویان به عنوان قدرت منطقه‌ای شده بود. در دوره شاه‌عباس دوم (حک ۱۰۴۶-۱۰۲۱ ش. / ۱۶۶۶-۱۶۴۲ م.) شهر اصفهان به عنوان نمود و هسته اصلی قدرت درباری، ساختار شهری منسجمی را پیدا کرد و ساخت‌وسازهای جدید درباری بر این وجه افزود؛ در واقع میراث برجای مانده از شاه‌عباس اول را می‌توان عامل این ثبات دانست. این روند به صورت کم‌وبیش تا آخر دوره صفوی ادامه داشت. صفویان از شهر اصفهان به عنوان نقطه ثقل قدرت بهره بردند، آنان یکی از مشخصه‌های قدرت سیاسی را در ارائه نمود ظاهری و از طریق ساخت بناهای متعدد سلطنتی دنبال می‌کردند و این بناها برای صفویان در دو عرصه داخلی و خارجی مهم تلقی می‌شد و علاوه بر کارکرد تعریف شده، نقش بارزی را در ارائه شکوه سلطنتی ایفاء می‌کردند. صفویان در ابتدا این اقتدار را تنها در حوزه نفوذ مذهبی جستجو می‌کردند اما در گذار از مراحل اولیه حکومتی، به سمت نشانه‌های ملموس مادی پیش رفتند، حوزه معماری را به عنوان بخش مهمی از این روند در نظر گرفته و با ساخت بناهای سلطنتی باشکوه به سمت اقتدار داخلی / خارجی پیش رفتند. معماری به عنوان نمادی ملموس قابلیت ارائه شکوه و زیبایی و اقتدار را در نزد مخاطب به همراه دارد این وجه از بنا به عنوان یک پدیده ارزشمند توسط حاکمان صفوی شناخته و در جهت بسط قدرت و اقتدار سلطنتی به کار گرفته شد.

مقاله حاضر در جستجوی پاسخ به این سؤال است که نقش قدرت آفرینی و اقتدار سیاسی کاخ‌های صفوی اصفهان به چه نحو بوده است؟ فرضیه اصلی پژوهش حاضر بر این اساس است که صفویان نسبت به کارکرد معماری سلطنتی در عرصه تثبیت و قدرت آفرینی سیاسی آگاهی داشتند و از این رو سعی داشتند تا با ساخت بناهای متعدد و تزیین آن‌ها، اقتدار سیاسی خود را در معرض دید مشاهده‌کنندگان داخلی و بازدیدکنندگان خارجی قرار دهند.

۱-۲- پیشینه پژوهش

اگرچه آثار پژوهش‌های متعددی در رابطه با صفویان و معماری آن دوران صورت گرفته است اما به موضوع کاخ‌ها و نقش آن‌ها در اقتدار سیاسی صفویان به صورت جامع پرداخته نشده است. سوسن بابایی (۱۳۹۸)، در کتاب «اصفهان و کاخ‌هایش، کشورداری، تشییع و معماری بزم در آغاز دوران ایران مدرن» نگارنده موارد دقیق و نکات جدیدی را در باب دوره صفویه و نیز کاخ‌های آن دوران آورده است؛ وی در جستارهای مختلف به طرح این موضوع پرداخته و تأثیرگذاری قدرت در مورد ساخت‌وسازها نیز را مطرح می‌کند. سالسمن^۱ (۲۰۱۹)، در مقاله «ساخت ایران صفوی: فضا، دامداری، قدرت و هویت در ایران صفوی ۹۳۰-۱۰۷۷ / ۱۵۲۴-۱۶۶۶»^۲ از فضا و ساخت به عنوان نهاد قدرت صفویان یاد می‌کند، نویسنده با اشاره به اینکه معماری به عنوان ملموس‌ترین اشکال فضا، قابل مشاهده و لمس هستند، بیان می‌کند که صفویان از فضا در جهت افزایش قدرت سیاسی استفاده می‌کردند. در این مقاله نگارنده به تغییر شیوه زندگی صفویان اشاره کرده، اما در مفهوم قدرت و نشانه‌های آن در کاخ‌ها صفوی، به بسط و تشریح موضوع نپرداخته و همچنین وارد مصادیق نشده است. عباس ایزدی (۱۳۹۷)، در رساله دکتری خود «نمود اقتدار صفویان در هنر قالی‌بافی» به نشانه‌های قدرت در دوره صفوی پرداخته است. نگارنده از اقتدار به عنوان مفهومی هم سو با قدرت یاد کرده و قالی‌های صفوی را به جهت مجاورت با فضاهای معماری و نقش تزئینی و مکمل آن‌ها، از نشانه‌های بارز اقتدار صفوی دانسته است. میمنت حسن شاهی (۱۳۹۵)، در رساله دکتری خویش با عنوان «هنر و قدرت در عصر صفویه ۱۱۷۲-۱۱۳۵ / ۱۵۰۱-۹۰۷ ه.ق» تلاش نموده تا به ارتباط مابین نهاد قدرت و هنر بپردازد؛ و ساخت ابنیه متعدد توسط شاه‌عباس را در رقابت با بناهای باشکوه پایتخت عثمانی و به جهت تحکیم و نمایش قدرت صفویان دانسته است. سودابه قلی‌پور و دیگران (۱۳۹۱)، در مقاله «بازشناسی ساختار کالبدی باغ‌ها و کاخ‌های اطراف خیابان چهارباغ عباسی در دوره صفویه» به ترسیم نمای کلی خیابان چهارباغ عباسی و کاخ‌ها و باغ‌های قرار گرفته در این محدوده پرداخته‌اند و از این مجموعه به عنوان نمود نشانه‌های صفوی یاد شده است. از آن جمله ابعاد کاخ هشت‌بهشت نشانی از قدرت صفوی دانسته‌اند. اکبر معتمدی مهر و دانیال رحمت (۱۳۹۰)، در مقاله «کنش‌های هندسه قدرت بر ساخت کالبدی فضاهای سلطنتی (مقدمه‌ای بر تبارشناسی مجموعه دولتخانه صفوی اصفهان)» به بحث قدرت و دولت‌خانه‌ها پرداخته‌اند، نگارندگان از مجموعه دولت‌خانه، علاوه بر جایگاه زیست شاهانه، به عنوان تجلی بصری حاکمیت در انظار مردم نام برده‌اند، از این رو معماری کاخ‌های دولت‌خانه به صورت برون‌گرایی بوده است.

۱-۳. ضرورت و اهمیت تحقیق

در مورد کاخ‌های دوره صفویه پژوهش‌های متعددی صورت پذیرفته است، اما با وجود تمامی این تحقیقات، موارد مجهولی در رابطه با بناهای سلطنتی این دوران وجود دارد که لزوم پژوهش‌های جدید را ایجاد می‌کند. با در نظر گرفتن تعدد کاخ‌ها صفوی در شهر اصفهان و از میان رفتن بخش عمده‌ای از آن‌ها، دلیل توجه شاهان صفویه به ساخت این مقدار از کاخ‌ها جای تأمل دارد و لزوم توجه بیشتر به آن را نمایان می‌کند. این بناها علاوه بر مسئله زیستی، اهداف دیگری را نیز دربرداشتند، مورد مشخص در نزد صفویان، جایگاه قدرت‌آفرینی این بناها بود، نگاه جامع و چندجانبه به این اهداف می‌تواند بخشی از رویکرد قدرت سیاسی صفویان را مشخص نماید.

¹ Salsman, T.R

² Constructing Safavid Iran: Space, Pastoralism, Power, and Identity in Safavid Iran 930- 1077/1524-1666

۱-۴. روش تحقیق

مقاله حاضر از جهت ماهیت روش کیفی و به جهت نوع بنیادین هست با روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری و تحلیل منابع مرتبط با دوره صفوی صورت گرفته است.

۲. تعاریف و مفاهیم

۲-۱. اقتدار

اقتدار در حوزه معناشناسی مترادف با «نیروی که از سنت، قانون و یا جذب و فره شخصی ناشی می‌شود» (مراد پور، ۱۳۹۹: ۱۲۰) ذکر شده است. «اقتدار به معنای آن است که فرد یا حکومت از چنان مقبولیتی برخوردار باشد که نظر او در موضوع یا مسائلی که پیش می‌آید؛ حرف آخر باشد، مفهوم اقتدار با مفاهیم قدرت و نفوذ، پیوندی تنگاتنگ دارد» (همان: ۱۲۲-۱۲۱). اقتدار نوعی از کنشگری در حکومت محسوب می‌گردد و در واقع لازمه پذیرش و تبعیت از سوی جامعه داخلی و خارجی محسوب می‌گردد. دولت‌ها بعد از پیدایش برای بقا نیاز به اجاری سیاست‌های دارند تا موردپذیرش داخلی و خارجی قرار گیرند، لازمه بسط این موضوع، توجه به عوامل اقتدارآفرین هست، این نوع از اقتدار در حکومت‌های سلطنتی بیشتر موردتوجه بوده است؛ زیرا پذیرش تام حاکمیت و به‌ویژه شخص پادشاه درگرو نمود اقتداری بود که به انحای مختلف در معرض نمایش قرار می‌گرفت. کارکرد اقتدار، مشروعیت بخشی به حاکمیت هست، مشروعیت چندوجهی (مالتی مودال) می‌تواند در قالب‌های دیداری و شنیداری ارائه گردند (فن لیوون^۱، ۱۳۹۵: ۲۶۶).

۲-۲. اقتدار سیاسی و معماری

معماری را می‌توان یکی از عناصر اصلی اقتدار حکومتی برشمرد «ساختمان‌ها نه فقط بازتاب‌دهنده‌ی پروژه‌های سیاسی حکومت هستند. بلکه در حقیقت، ابزار مهمی هستند که حکومت، قدرت و اقتدار خود را با آن تأسیس می‌کند...، قدرت‌ش را تولید می‌کند و اقتدار و صلاحیتش را مشروعیت می‌بخشد» (یاری، منصوری، ۱۳۹۶: ۱). ساخت‌های عظیم صورت گرفته توسط بسیاری از سیاستمداران ناشی از قدرت معماری در جهت ایجاد یادمان و تثبیت قدرت حاکمه است. برخی از بناهای عظیم ساخته شده توسط حاکمان در راستای مرعوب کردن دیپلمات‌های خارجی بوده است و خود معماری منعکس‌کننده خودبینی‌ها و جاه‌طلبی‌ها، ضعف‌ها و آرزوهای درونی شخص سازنده هست (Sudjic, 2011:28)، نیاز به دیده شدن قدرت در فضای شهری در جهت مشروعیت بخشی به قدرت و اعمال آن، زمینه‌ساز اهمیت قائل شدن به این مقوله می‌گردد (خوجم‌لی و دیگران، ۱۳۹۵: ۳)، اما این تعامل اگر منجر به نتیجه نشود، می‌تواند نتیجه معکوس داده و بر ضد خودش عمل نماید (نمودار ش ۱).

¹ Theo Van Leeuwen (م.1947. / ش.۱۳۲۶).

نمودار ش ۱: رابطه نظام سیاسی ایدئولوژیک و خلق چشم‌انداز

(منبع: خوجم‌لی و دیگران، ۱۳۹۵: ۳).

۳. کاخ‌های صفوی اصفهان

اگرچه دوران حکومت دویست‌ساله صفویان با چالش‌های فراوانی روبرو بوده، اما در نتیجه نوع نگاه شاهان صفوی که مبتنی بر ارائه حکومتی باثبات و بسیار باشکوه بود، در بسیاری از حوزه‌ها پیشرفت‌های محسوسی صورت پذیرفت. «معماری، شعر و ادبیات هم در دربار و هم در بین افراد عادی رونق گرفت» (Andrew, 2009: 13). بر این اساس، این دوران را از شاخص‌ترین دوره‌های تاریخی هنر ایران برشمرده‌اند. معماری نیز به تبع این حمایت‌ها توسعه یافته و بناهای متعددی ساخته شدند. بناهای صفوی اصفهان، با لحاظ کردن موقعیت و محل ساخت و نیز توجه به ساختار و ابعاد، جلوه بسیار زیبایی را در بستر شهری اصفهان پدید آوردند و اگرچه عنوان دولتخانه صفوی شهر اصفهان به محدوده خاصی اطلاق شده، اما در جای‌جای این شهر بناهای صفوی واقع بوده است، محلات حکومتی اصفهان در دو حوزه شکل گرفته بودند، میدان نقش جهان با بناها و باغ‌ها و خیابان چهارباغ که به سمت جنوب شهر منتهی می‌شد و مجموعه باغ و عمارت سعادت‌آباد، هزارجریب، فرح‌آباد، عمارت بیگلربیگی میانه پل‌خواجه و بناهای متعدد دیگر، همه بناهای درباری بودند که از میدان شاه/نقش جهان تا انتهای جنوبی شهر در مسیر کوه صفه و از شرق الی غرب در جوار زاینده‌رود بنا شده بودند (معمدی‌مهر؛ رحمت، ۱۳۹۰: ۸۷)؛ این بناها با بهره‌گیری از هنرهای مختلف در دو بخش بیرونی و فضای داخلی واجد ارزش‌های بصری قابل توجهی بودند و سرمنشأ توسعه همه‌جانبه شهری اصفهان شدند. صفویان نمود قدرت معماری را در ارائه نمایی باشکوه از حکومتشان مورد توجه قرار دادند، آنان این وجه را در ساختار بنا، با لحاظ کردن ارتفاع زیاد، وسعت ساخت و در قسمت‌های داخلی با به‌کارگیری هنرهای چوبی، نقاشی، کاشی، گچ کاری و... به معرض نمایش گذاشتند. کاخ‌ها و بناهای باشکوه آن دوران را می‌توان نتیجه این نوع تفکر دانست، عمارات باشکوهی که می‌توانستند مخاطب را تحت تأثیر عظمت و زیبایی خود قرار دهند و بر شکوه شاهان صفویه بیفزایند.

بناهای سلطنتی در دوره صفویه با کارکردهای مختلفی بنا می‌شدند و هرچند که در برخی دوره‌ها این مشخصه کم‌رنگ می‌شد اما در دسته‌بندی کلی می‌توان علاوه بر کاخ به‌عنوان محلی برای اقامت، از بناهای بیلاقی، بناهای اداری، بناهای ساده - به‌عنوان اقامتگاه موقتی - و بناهای تشریفاتی که در کمال زیبایی ساخته می‌شدند هم نام برد.

«معماری عمارات غیرمذهبی دوره صفوی در آغاز و انجامش به شکوفایی کاملاً غیرمنتظره‌ای دست پیدا کرد و این امر تأثیر مستقیم بر سبک‌های معماری آن داشت. نگاره‌های سلطنتی صفوی با ریزه پردازی و دقیقه نگاری باشکوهشان بازتابی از زندگی شاهانه‌ای هستند که در این کاخ‌ها برقرار بوده است» (هیلنبراند، ۱۳۸۰: ۴۹۰-۴۸۸). این کاخ‌ها بر اساس پیش‌فرض قدرت آفرینی ساخته می‌شدند؛ لذا در تمامی بخش‌های این مجموعه‌ها سعی بر این بوده تا گران‌قیمت‌ترین و زیباترین اشیاء و مواد را در نماهای بیرونی و درونی بکار گیرند این روش تا اواخر دوره صفویه انجام می‌گرفت و ارائه نمایی

باشکوه و پرتجمل در اولویت قرار داشت. معماری کاخ‌های صفویه در نمای بیرونی از شکلی شبیه به صحنه‌آرایی تئاتر برخوردار هست (اسکندری، ۱۳۹۷: ۱۲۲-۱۲۳).

۳-۱. اقتدار سیاسی و کاخ‌های صفوی اصفهان

شاه‌عباس به جهت رقابت با دولت عثمانی و برابری و برتری‌جویی نسبت به بناهای ساخته‌شده در پایتخت عثمانی اقدام به ساخت و آراستن بناهای باشکوه کرد و از جمله هدف‌های ساخت این بناها، تحکیم و نمایش قدرت خاندان صفوی بوده است (حسن شاهی، ۱۳۹۵: ۱۶۰). «رودی متی» طی مقاله‌ای به تحلیل ساختار حاکم بر صفویان و دلایل توسعه‌ای آن به‌عنوان یک کشور و امپراتوری می‌پردازد وی می‌نویسد که اقتصاد صفویان بسیار ضعیف‌تر از عثمانیان بود و وسعت و میزان جمعیت ایران، به مراتب کمتر از قلمرو و جمعیت تحت سلطه عثمانیان و مغولان در هند بود؛ و قدرت نظامی اصفهان از لحاظ ساختار قابل‌مقایسه با استانبول نبود. لذا صفویان از ظرفیت‌های لازم و تعریف‌شده یک امپراتوری برخوردار نبودند، اما سیاست‌های بکار گرفته‌شده توسط شاهان صفوی به‌خصوص شاه‌عباس اول توانست تصویر یک ایران قدرتمند را به نمایش بگذارد (Matthee, 2010: 237). «یکی از اهداف شاه‌عباس در انتقال پایتخت به اصفهان رقابت با دیگر پایتخت‌های دنیای مدرن جدید بود» (Rizvi, 2013: 384). اقدامات شاه‌عباس موجب اقتدار حکومت و پادشاهی گردید، نشان دادن تصویری از اقتدار با استفاده از ساختارها و توسعه شهری را می‌توان در برنامه‌های عباس اول مشاهده کرد (حقیقی بروجنی؛ یزدانفر؛ بهزادفر، ۱۳۹۶: ۵۸)، نظارت شاه‌عباس بر روند ساخت و توسعه به حدی بوده که حدود شهر را شخصاً تعیین می‌نمود (پورنادری و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۱).

شاه‌عباس دوم نیز از فضا و معماری در جهت تثبیت قدرت سیاسی خود بهره می‌گرفت، وی با ساخت‌های جدید و توسعه بناهای قبلی، به‌مانند عالی‌قاپو و ایجاد فضایی برای استقرار شاهی، در جهت بسط و توسعه قدرت شاهی بهره برد (Salsman, 2019: 71-70). استفاده از کاخ‌ها در جهت اقتدار سیاسی تا آخرین پادشاهی این سلسله نیز ادامه یافت. بر این اساس می‌توان دریافت که شاهان صفوی نسبت به اهمیت کاخ‌های در اقتدار آفرینی واقف بودند و به ساخت و توسعه بناهای متعدد را در راستای دستیابی به آن پرداختند.

۳-۱-۱. اقتدار داخلی

شاه‌عباس اول اصفهان را نقطه آغاز تثبیت قدرت متمرکز خود انتخاب کرد، وی ساخت سریع کاخ‌های شاهی و نیز بناهای شهری را جزو سیاست‌های اولیه خود به اجرا گذاشت، این سرعت بخشی به حدی بود که برخی بناها در عرض کمتر از ده روز تکمیل می‌شدند یکی از بناهای صفوی، در مدت هشت روز، به‌زیننه و سرپرستی اسفندیار بیگ، سوگلی شاه‌عباس کبیر و یکی از سرداران شجاع وی، پدید آمد... و حتی باور این میزان از سرعت برای شخص شاه‌عباس اول نیز قابل‌باور نبوده است (شاردن، ۱۳۳۵، ج ۸: ۷۱). از این نمونه‌ها در منابع تاریخی دیگر نیز آورده شده است که نشان از سیاست شاه‌عباس اول در تسریع روند توسعه کاخ‌های شاهی دارد «القصه در عرض بیست روز، عمارتی که موازی هشتصد هزار خشته پخته و خام و خوارها سنگ رخام و سایر مصالح درو بکار رفته بود به اتمام رسانیده» (افوشته‌ای نطنزی، ۱۳۷۳، ۵۳۶-۵۳۵). اجرای این سیاست در مدت کوتاهی بر شکوه سلطنتی صفویان افزود، ادامه سیاست توسعه کاخ‌های شاهی در دوران پادشاهان بعدی صفویه نیز ادامه یافت. انتخاب اسامی برای کاخ‌ها را نیز می‌توان در جهت اهمیت بخشی و اقتدار آفرینی تلقی کرد، عناوینی چون دولت‌خانه مبارکه، درگاه بلند، نقش جهان، عالی‌قاپو تداعی‌کننده عظمت و اقتدار صفویان می‌توانست باشد. نوع دیگری از اقتدار آفرینی در بین مردم را می‌توان در محدوده میدان نقش جهان مشاهده کرد، جایی

که مردم برای امور روزمره خود در آنجا تردد می‌کردند، ایجاد قداست برای دروازه ورودی عالی‌قاپو و حفظ شأن و منزلت آن مکان و تعظیم و کرنش در مقابل آن، نقطه تلاقی قدرت مذهبی و اقتدار سیاسی محسوب می‌شد (بابایی، ۱۳۹۸: ۲۲۱). قرار گرفتن بنا در دید عموم مردم از مشخصه‌های منحصر به فرد صفویه بود، آنان با کار بست این شیوه، توانستند جایگاه خود را در بین مردم ارتقاء دهند (Necipoğlu, 1993: 306). «دولتخانه صفوی در پشت‌نماهای غیرقابل پنهان نبود... و با معماری ظریف خود سهولت دسترسی و شفافیت را به نمایش می‌گذارد» (بابایی، ۱۳۹۸: ۱۲۵). این وجه از ساخت‌وساز در دوره صفوی، منجر به ایجاد ارتباط نزدیک بصری بناهای درباری با حیطة فضای شهری و عموم مردم گشته بود.

۳-۱-۱- اقتدار خارجی

در دوران صفویه سیاحان، بازرگانان و سفرای زیادی از کشورهای مختلف و به دلایل متعدد سیاسی، اقتصادی، مذهبی ... به ایران آمده و برخی از این اشخاص سالیان زیادی را در ایران اقامت داشته‌اند. نوع تعاملات حاکمان صفوی و علاقه‌مندی آنان به اطلاع از اخبار دنیا، به‌خصوص اروپا، موجب دعوت از این اشخاص به اصفهان می‌شد، آن‌چنان‌که از مطالب و منابع برمی‌آید این اشخاص اغلب محور در عظمت و زیبایی کاخ‌ها و تصاویر و تزئینات می‌شدند. لذا این مورد زمینه‌ساز تشریح فضا و توصیف آن توسط این دسته از افراد بود. هرچند همه این افراد از تخصص لازم در شناخت مبانی شهرسازی ایرانی و هنرهای مربوط به آن برخوردار نبوده‌اند، اما تعداد زیادی از این اشخاص با جزئیات بسیار دقیق به ثبت مشاهدات خود پرداخته‌اند. همچنین برخی از این افراد، یا خود در طراحی مهارت داشته‌اند و یا اینکه نقاشان خارجی و گاه ایرانی را در خدمت داشته‌اند. اغلب این نوشته‌ها در بازگشت به کشور مقصد چاپ گردید است. هرچند اطلاعات و حتی طرح‌های ارائه‌شده در این سفرنامه‌ها خالی از خلل نیستند اما در بطن خود، اطلاعات بسیار ارزشمندی را در مورد مسائل مختلف دوره صفوی از جمله کاخ‌ها و تزئینات مربوط به آن‌ها را دربردارند.

استفاده از طلا به‌عنوان شیء گران‌بها که می‌توانست تأثیر عمیقی بر مخاطب بگذارد در اغلب لوازم درباری مورد استفاده بوده است، نوشته‌های سیاحان و سفرای نیز مؤید این مطلب هست که بخشی از شکوه کاخ‌های صفوی منوط به این‌گونه موارد بوده است «دیوارها و سقف با طلای برجسته مطلا بود و زمین را با قالی‌های قیمتی فرش کرده بودند» (شرلی، ۱۳۶۲: ۱۵۲). «کاتف»^۲ - سیاح روسی - در سفری که به اصفهان و در زمان شاه‌عباس داشته، اشاره می‌کند که روی درهای بزرگ نام اطاقها را با طلا نوشته‌اند (۱۳۵۶: ۶۴). اقتدار سیاسی به‌صورت همبسته به دیگر شاخصه‌های توسعه‌ای مرتبط بوده و استفاده از طلا در تزئینات، نمایش اقتدار اقتصادی، به‌عنوان یکی از این همبسته‌های شاخص اقتدار سیاسی بوده است.

کمپفر که از سال ۱۰۶۲ ش. / ۱۶۸۳ م. به مدت بیست ماه در اصفهان اقامت داشته است، در توصیف وصف باغ بلبلی یا هشت‌بهشت به نحوه تزئین دیوارها، نقاشی‌ها و برخی جزئیات تزئینی اشاره کرده است، وی زیبایی این تزئینات را ستوده و عنوان می‌کند «واقعاً نمی‌توان گفت کدام‌یک از اینها بیشتر مایهٔ اعجاب است» (۱۳۶۳: ۲۱۴) مشاردن که در بین سال‌های ۱۰۵۶-۱۰۴۴ ش. / ۱۶۷۷-۱۶۶۵ م. دو بار به ایران سفر داشته، یکی از اهداف شاهان صفوی در ارائه فضاهای باشکوه را نشان دادن قدرت و عظمتشان در دید سیاحان و سفرای خارجی بر شمرده است، وی به کاخ‌های سعادت‌آباد اشاره کرده و هدف شاه‌عباس دوم را از برگزاری جشن‌های بزرگ در آن مکان تأکید بر قدرت‌نمایی و نشان دادن شکوه دربار خویش دانسته

¹ Anthony Shirley (۱۵۶۵-۱۶۶۳ م. / ۹۴۴-۱۰۴۲ ش.).

² Fedot Afanas Yevic Katof (?)

است (۱۳۳۵، ج ۸: ۸۲). وی استفاده اغراق‌آمیز صفویان در تزئینات و استفاده از طلا، حتی برای اسباب و ابزار اصطبل شاهی را در جهت نشان دادن شکوه شاهی به خارجی‌ها برشمرده است (همان، ج ۷: ۱۴۷). لذا می‌توان بیان داشت که صفویان با آگاهی نسبت به ارائه و نمایش شکوه سلطنتی و دعوت سفرا و سیاحان خارجی به کاخ‌های خود، از آنان به‌عنوان مبلغان شاهی استفاده کرده و از آن بهره‌برداری سیاسی می‌کردند.

۳-۲-۳- نمود اقتدار در تزئینات

تزئینات بناهای صفوی مبتنی بر پوشاندن فضاهای بیرونی و داخلی با انواع هنرها بود، بخشی از این تزئینات باهدف ارائه قدرت سیاسی صورت گرفته بود، دلاواله به سال ۹۹۶ ش. ۱۶۱۷ م. در بازدید از بخش‌های حرم‌سرای شاهی، به کار نقاشان اشاره کرده که در آن تصویر مادر تهمورث خان، حاکم گرجستان، درحالی که به پای شاه افتاده و تمنای بخشش و عدم ویرانی کشورش را دارد کشیده شده است (۱۳۸۴: ۱۲۲). این تصویر نمایی از قدرت شاهی و غلبه او بر کشورهای اطراف است، چیزی که صفویان به‌خصوص شاه‌عباس اول سعی داشت تا این‌گونه دیده شوند. «آرمان‌های شاهانه عباس و اشتیاق او به برقراری روابط با اروپا کلید اصلی اقدامات معماری اوست. او درصدد بود تا اصفهان را رقیب استانبول و دهلی سازد و این دو شهر در آن زمان به‌صورت شهرهای پرزرق‌وبرق درآمد و به چنان تحولی دست‌یافته بودند که به‌روشنی شاهی بر آرمان‌های امپراتوری بودند. در تاریخ ایران بزرگ‌ترین عمارت باقیمانده از سلسله‌ای از آن حاکم بزرگی است که در اوج قدرت خود آن را پی افکنده است. در نظر بلندپروازانه شاه‌عباس، اصفهان جدید که اصلاً از ابتکارات شخصی او بود» (هیلنبراند، ۱۳۸۰: ۴۷۳).

مسئله ارائه تصویر باشکوه از فضای زیستی میزبانان، نه‌تنها در مورد کلیت و تزئین کاخ‌ها، بلکه در رابطه با تمامی بخش‌ها صادق بود. این نوع تجمل‌گرایی چنان گسترده شده بود که بخش زیادی از بودجه را به خود اختصاص می‌داد و البته امری بلا تغییر شمرده می‌شد. چنانچه انواع و اقسام طلا و اشیاء گران‌قیمت و تجملاتی در باغ‌وحش دربار مورداستفاده قرار می‌گرفته است و تجمل در آن‌ها به‌جایی رسیده که «حتی میخ‌ها و میخ‌کوب‌ها و سطل‌ها و طشت‌ها همه از طلا ساخته شده بودند و فرش‌های زربفت آمریکایی [بزرگی دنیا] و مرواریددوزهای گران‌قیمت و قلاده‌های مرصع به جواهر گران‌بها در آنجا مورداستفاده قرار می‌گرفته است» (موسوی فندرسکی، ۱۳۸۸: ۱۳۶).

چنان‌که در اواخر صفویه زمانی که شاه سلطان حسین نسبت به برخی موارد، از جمله هزینه زیاد و بی‌فایده باغ‌وحش دربار و حیوانات زینت داده‌شده با طلا و نقره اعتراض می‌کند، درباریان آن را جزو امور بدیهی سلطنت برمی‌شمردند: «این‌ها اسباب شکوه پادشاهی و آرایش درگاه عظمت شاهنشاهی و نشان بزرگی و جلال خسروان و علامت وسعت دستگاه پادشاه عظیم‌الشأن است؛ و از این جهت است که اکثر ملوک عالی‌مقدار و سلاطین ذوی‌الاقتدار در این باب اهتمام و در تزئین آن‌ها توجه تمام می‌فرمودند» (همان: ۱۳۸).

۳-۲-۴- نمود اقتدار در جایگاه ورود و نشست کاخ‌ها

ساخت بنا و هم‌جواری آن‌ها، در دوره صفویه بر اساس الگوهایی شکل می‌گرفت که معانی ثانویه‌ای را نیز در بستر خود داشته باشد، این نوع از طراحی را می‌توان در کل میدان نقش‌جهان یافت، بابایی درها و دیوارهای مشترک دولت‌خانه و میدان نقش‌جهان را از لحاظ نقش واسطه‌شان بین دولت‌خانه و شهر اصفهان را به خانواده سلطنتی و شهروندان عادی تعبیر می‌کند، وی درهای این محدوده را نمادی از قدرت می‌داند و مهم‌ترین درب که متعلق به دروازه عالی‌قاپو و در حرم‌سرا بوده‌اند را به ترتیب نمادی از تشریفات و نقش مدیریت خانواده سلطنتی دانسته که قدرت واقعی نیز از آن‌ها نشاءت می‌گرفته است (بابایی، ۱۳۹۸: ۲۳۶).

میهمانان دربار صفوی در هنگام ورود به دربار شاهی می‌بایست از مکان‌های مشخص عبور می‌کردند، یکی از این فضاها، ورودی کاخ عالی‌قاپو محسوب می‌شد که هیچ شخص حق عبور سواره از آن را نداشت، این اشخاص برای رسیدن به دولت‌خانه صفوی، بعد از عبور این مکان، از محوطه محصورشده با گل و گیاه عبور می‌کردند، در این میانه آن‌ها شاهد اشیاء گران‌قیمت، اسبانی با یراق طلا و حیوانات عظیم‌الجثه و عجیبی بودند، نمونه این نوع از تشریفات را می‌توان در تالار طویلله آورد، این تالار که در پشت محدوده عالی‌قاپو قرار داشته، محل تاج‌گذاری و پذیرایی از سفرا و سیاحان بوده است، ورود به این مکان با آداب خاصی و گذر از عالی‌قاپو انجام می‌گرفت، توصیف‌های صورت گرفته از مسیر و محدوده این بنا و نیز خود تالار نشان از زیبایی به‌کاررفته در آن بوده است (کمپفر، ۱۳۶۳: ۲۰۵-۲۰۴). «تالار طویلله در نوع خود منحصرترین بنا شناخته می‌شد. در برگزاری مراسم، سربازان لباس‌های فاخر می‌پوشیدند و برای پذیرایی از مهمانان و بازدیدکنندگان از بشقاب‌ها و ظروف طلا استفاده می‌شد. هدف این بود که مهمانان و بازدیدکنندگان تحت تأثیر قرار گیرند» (Floor, 2002:149).

معماری کاخ‌های صفویه در سه‌الی چهار پلکان وسیع طراحی می‌شد، این ساختار در اکثر بناهای تالار دار صفویه مرسوم بوده است این تقسیم در جهت حفظ شأن افراد و محل قرارگیری آن‌ها طراحی می‌شده است، سطح اولیه محل مختص شاه، سطح دوم مختص درباریان، سیاحان و سفرا و سطح سوم محل حاکمان محلی محسوب می‌گردید، در بناهای که چهار سطح داشت سطح چهارم مخصوص غلامان خاصه و افرادی در این سطح بود، «تالار چهل‌ستون شاه‌عباسی که به چهار مرتبه ساخته شده: مرتبه اول که شاه‌نشین، میانمندیش نشیمن شاه می‌باشد. مرتبه دوم که محل ایستادن امرا و وزرا عظیم‌الشان است. مرتبه سیم جای ایستادن خوانین و سرهنگان معتبر و مستوفیان نامور و باشیان با زیب و فر و منشیان با فصاحت و بلاغت سخنور. مرتبه چهارم که عرصه دولتخانه باشد از دو طرف دریاچه محل ایستادن نظام وصف بستن با اهتمام غلامان خاصه و یساولان و نسق‌چیان و جارچیان و امثال اینان می‌باشد» (آصف، ۱۳۵۷: ۷۷-۷۶). در ساختار کاخ چهل‌ستون، تالار آینه‌خانه و تالار طویلله این ویژگی بارز بوده است، شاه در نقطه‌ای بالاتر قرار می‌گرفت، محل قرارگیری شاه در محدوده بالاتر و دورتر از سایرین، همراه با تزئینات خاص بوده است این ویژگی‌ها که بر اساس ساختار مادی شکل گرفته بودند در نهایت تداعی‌کننده اقتدار شاهانه محسوب می‌شدند (تصویر ش ۱).

تصویر ۱: نمایش صفا سه‌گانه تالار آینه‌خانه، بازآفرینی سه‌بعدی (نگارندگان)

۳-۲-۵- کاخ‌های صفوی اصفهان و کارکردشان در عرصه قدرت

بسط و توسعه اقتدار در ساحت سیاسی، چنان پایگاه قوی را برای صفویان برپا کرده بود که حتی در بعد از سقوط اصفهان اشخاصی که غیر از صفویان بودند و سودای سلطنت داشتند خود را به صورت مختلف به این خاندان وصل می‌کردند

تا از اقبال عمومی و شاهانه این خاندان بهره ببرند. اگرچه توجه به عناصر قدرت آفرین معماری در زمان شاه‌عباس اول و سپس شاه‌عباس دوم به اوج رسید اما در دوران بعد از این دو شخص سیر نزولی پیدا کرد. مورخان اعتقاد دارند که زمینه‌های سقوط صفویه از همین دوران شروع شده بوده، اما به جهت پایه‌ها و اساس محکمی که بر آن بنا شده بود سقوط در طی زمان اتفاق افتاد. بافاصله گرفتن شاهان بعدی از این مؤلفه‌ها، اقتدار صفوی نیز به همین منوال در معرض اضمحلال قرار گرفت و در زمان شاه سلطان حسین، نگاه تک‌بعدی وی به مسائل حکومتی نتوانست جلوی این سقوط را بگیرد. در جداول شماره ۱ و ۲ کاخ‌های برجای مانده و تخریب شده صفوی در اصفهان دسته‌بندی و کارکرد هر کدام از آن‌ها ارائه شده است.

جدول ۱: کاخ‌های برجای مانده صفوی در اصفهان و کارکرد آن‌ها (نگارندگان)

کاخ‌های صفوی اصفهان	پادشاهی	تغییر کاربری / بازسازی کلی	کارکرد داخلی	کارکرد خارجی
هشت‌بهشت	شاه سلیمان صفوی		مراسم دربار	برگزاری جشن‌ها
عالی قاپو	شاه‌عباس اول	شاه‌عباس دوم	تماشای جشن‌ها	پذیرایی از مهمانان ویژه
چهل‌ستون	شاه‌عباس اول	شاه‌عباس دوم / شاه سلطان حسین	جشن‌های شاهی	حضور سفرا / سیاحان
تالار اشرف	شاه‌عباس دوم	شاه سلیمان / قاجار	مراسم‌های درباری	حضور سفرا

جدول ۲: کاخ‌های تخریب شده صفوی در اصفهان و کارکرد آن‌ها (نگارندگان)

کاخ‌های صفوی اصفهان	پادشاهی	دوره تخریب	کارکرد داخلی	کارکرد خارجی
هفت دست	شاه‌عباس دوم	قاجار	سکونت اهل حرم	پذیرایی سیاحان و سفرا
کاخ آینه‌خانه	شاه‌عباس دوم	قاجار	محل بار عام	ضیافت درباری
تالار طویله	شاه صفی اول	قاجار	محل تاج‌گذاری اجتماعات درباری	
عمارت نمکدان	شاه‌عباس دوم	قاجار	مراسم‌های درباری	
بهشت‌آیین	شاه سلطان حسین	قاجار	کاخ شاه سلطان حسین	
کاخ جهان‌نما	شاه‌عباس اول	قاجار	حرم‌سرا / با امکان مشاهده مراسم‌ها	
فرح‌آباد	شاه سلطان حسین	افغان / قاجار	سکونت شاه	حضور مهمانان خارجی

نتیجه گیری

مطالعه تاریخ و تحلیل و سنجش ابعاد گوناگون روند آن، در حوزه جغرافیایی ایران، مؤید این امر است که دوره صفویه بازگشتِ غرور به مردمانی بود که سال‌ها حاکمان غیر ایرانی را تحمل کرده بودند و این مغایر با جامعه‌شناسی ایرانی ارزیابی شده است. چنان‌که در اغلب نوشته‌های سیاحان دوره صفویه و دوره قاجار می‌توان بارها به این مسئله برخورد کرد که آن‌ها ایرانیان را باهوش و با تعصب دینی - ملی برشمرده‌اند. این غرور دچار خدشه شده بود و خاندان صفوی از این خلأ نهایت بهره را برده و پایه‌های حکومت خود را بر این اساس گذاشتند و با دودمان صفویه به نوعی این وجه از غرور، دوباره به مردمان این سرزمین بازگشت. پادشاهان صفوی نیز به این مسئله واقف بودند. اوج این شکوه در دوره حاکمیت شاه‌عباس نمود یافت. وی در زمانی که در اصفهان بود بخشی از روز را در میدان نقش‌جهان سپری می‌کرد و بازدیدهای ناگهانی از برخی اماکن وی را در بین مردم محبوب کرده بود. از این‌رو تلاش تعدادی از پادشاهان آگاه این خاندان، تمرکز بر محور غرور و تعصب دینی و ملی ایرانیان بود. در عین حال خود را مستحق این رهبری می‌دانستند و سعی داشتند با تمرکز بر هر دو بخش، استحقاق خود را در هر دو مورد دینی و حکومتی نشان دهند.

حاکمان صفوی، در کنار این وجه مذهبی، بر شکوه مادی نیز تأکید داشتند تا این شکوه و عظمت منجر به تبعیت عامه مردم از آنان شود. از این‌رو شاه‌عباس کاخ‌های خود در اصفهان را در دید عموم مردم قرار داده بود و مردم می‌توانستند به راحتی از جلو کاخ‌ها عبور کنند و به‌طور روزانه شاهد این شکوه باشند.

صفویان برای تثبیت جایگاه خود، رویه وحدت دینی و تثبیت مرزها و ارائه یک حکومت دینی باشکوه و مقتدر را به اجرا درآوردند. بعد از تعیین اصفهان به‌عنوان پایتخت جدید، اجرای این سیاست تسریع شد. در راستای ارائه این شکوه، چنانچه در منابع تاریخی قید شده است شاه‌عباس سران حکومتی و افراد متمول را مکلف به ساخت بناهای بزرگ و زیبا کرده بود و از برای هر کدام سهم مشخصی از ساخت‌وساز را در نظر گرفته بوده است. با این سیاست صفویان توانستند حکومتی مقتدر را به نمایش بگذارند. این روند در مقابل سیاست‌های عثمانیان بیشتر مشهود بود و صفویان به قصد رقابت با عثمانی، کاخ‌های خود را نه در حصار و قلعه‌ای محصور، بلکه در بطن فضای شهری بنا کردند. اندرونی کاخ‌های صفوی بسیار باشکوه‌تر از ساختار بیرونی آذین شده بودند، جایی که عموم مردم امکان بازدید از آنجا را نداشتند و این بخش باهدف ارائه شکوه صفویان با بازدیدکنندگان خارجی زینت داده شده بود. طراحی کاخ‌های اصفهان به نحوی بود که میهمانان بعد از طی مسیر مشخص شده و مشاهده برخی از زیبایی‌های آن، به محل استقرار میهمانان می‌رسیدند این محل نیز به نحوی باشکوه با اشیاء و تزیینات آذین شده بود، نمونه این نوع از آثار در کاخ چهل‌ستون و نیز بناهای تخریب شده تالار طویله و تالار آینه‌خانه مشهود بوده است، هم‌جواری کاخ‌ها در محدوده عالی‌قاپو و نوع استقرار درب‌های دروازه عالی‌قاپو و درب حرم‌سرا را نمادی از دین، تشریفات و اقتدار خانواده سلطنتی برشمرده‌اند، چنانچه در نوشته‌های اغلب سفرا و سیاحانی که موفق به دیدار کاخ‌های صفوی موجود است این کاخ‌ها از عظمت و زیبایی خیره‌کننده‌ای برخوردار بودند و اغلب بازدیدکننده‌ها مجذوب این حد از زیبایی شده و به تمجید آن‌ها پرداخته‌اند. اغلب سیاحان و سفرا در بازگشت به کشورشان نمایی از ایران باعظمت را برای حاکمان خود ترسیم می‌کردند و نتیجه این عمل تعداد زیاد کشورهای بود که تمایل به برقراری ارتباط با ایران را داشتند.

منابع

- آصف، محمد هاشم (۱۳۵۲). *رستم‌التواریخ*، چاپ دوم، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- اسکندری، آراد (۱۳۹۷). *معماری ایرانی دوره صفوی*، تهران: انتشارات پورصائب.
- افوشته‌ای نطنزی، محمود بن هدایت الله (۱۳۷۳). *نقاوه‌الاثار فی ذکر الاخیار در تاریخ صفویه*، به اهتمام احسان اشراقی، چاپ دوم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- ایزدی، عباس (۱۳۹۷). *نمود اقتدار صفویان در قالی‌بافی*، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس.
- حسن شاه‌ی، میمنت (۱۳۹۵). *هنر و قدرت در عصر صفویه ۱۱۷۲-۱۵۰۱/۱۱۳۵-۹۰۷ ه.ق*، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز.
- بابایی، سوسن (۱۳۹۸). *اصفهان و کاخ‌هایش، کشورداری، تشییع و معماری بزم در آغاز دوران ایران مدرن*، ترجمه مصطفی امیری، انتشارات فرهنگ جاوید، تهران.
- پورنادری، ارغوان و دیگران (۱۳۹۷). «تعامل ساختار مرکز پایتخت و جلغای نو در توسعه اصفهان در دوره شاه‌عباس اول»، *نامه معماری و شهرسازی*، شماره ۲۱، صص ۲۲-۵.
- حقیقی بروجنی، سمر؛ یزادفر، سیدعباس؛ بهزادفر، مصطفی (۱۳۹۶). «مداخله طبقه قدرت و تأثیر آن بر ساختار شهر اصفهان در دوره شاه‌عباس صفوی»، *تحقیقات تاریخ اجتماعی*، ۷، (۲)، صص ۷۲-۵۳.
- خوجم‌لی، عبدالوهاب و دیگران (۱۳۹۵). «تیین ژئوپلیتیک منظر شهری؛ رابطه قدرت و سیاست با نمادسازی شهری»، *پژوهش‌های جغرافیای سیاسی*، سال اول، شماره ۳، صص ۲۸-۱.
- دلاواله، پیترو (۱۳۴۸). *سفرنامه دلاواله*، ترجمه شعاع‌الدین شفا، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- سیوری، راجر (۱۳۸۹). *ایران عصر صفوی*، کامبیز عزیزی، چاپ نوزدهم، تهران: نشر مرکز.
- شاردن، ژان، (۱۳۳۵). *سیاحتنامه شاردن*، ده جلد، ترجمه محمد عباسی، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- شرلی، آنتوان (۱۳۶۲). *سفرنامه برادران شرلی*، به کوشش علی دهباشی، تهران: انتشارات نگاه.
- فن‌لیوون، تتو (۱۳۹۰). *ساخت گفتمانی مشروعیت*، فصل هشتم در کتاب تحلیل گفتمان سیاسی، امر سیاسی به مثابه یک برساخت گفتمانی، ترجمه امیر رضائی‌پناه؛ سمیه شوکتی مقرب، تهران: انتشارات تیسرا (نسخه الکترونیکی اپلیکیشن فیدیو).
- قلی پور، سودابه و امین پور، احمد و بهرامیان، آرمین (۱۳۹۱). «بازشناسی ساختار کالبدی باغ‌ها و کاخ‌های اطراف خیابان چهارباغ عباسی در دوره صفویه»، *دوفصلنامه پژوهش هنر*، شماره ۱۴، صص ۱۳-۱.
- کاتف، فدت آناس یویچ (۱۳۵۶). *سفرنامه کاتف*، ترجمه محمدصادق همایونفرد، تهران: کتابخانه ملی ایران.
- کمپفر، انگلبرت (۱۳۶۳). *سفرنامه کمپفر*، ترجمه کیکاووس جهان‌داری، چاپ سوم، انتشارات خوارزمی: تهران.
- مرادپور، احمد (۱۳۹۹). «بررسی مفهوم اقتدار در دوره‌های مختلف تاریخی از دیدگاه حقوق عمومی (با تأکید بر سه دوره: قرون وسطی، مدرن و پست‌مدرن)»، *پژوهش ملل*، شماره ۵۹، صص ۱۴۱-۱۱۹.
- معتمدی مهر، اکبر و رحمت، دانیال (۱۳۹۰). «کنش‌های هندسه قدرت برساخت کالبدی فضاهاى سلطنتی (مقدمه‌ای بر تبارشناسی مجموعه دولتخانه صفوی اصفهان)»، *فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی (مطالعات انسانی)*، شماره ۱۷، صص ۷۵-۹۰.

- موسوی فندرسکی، سید ابوطالب (۱۳۸۸). *تحفه العالم در اوصاف و اخبار شاه سلطان حسین*، به کوشش رسول جعفریان، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- هیلنبراند، رابرت (۱۳۸۰). *معماری ایران دوره صفویه*، مجموعه تاریخ ایران دوره صفوی، پژوهشی از دانشگاه کمبریج، ترجمه یعقوب آژند، تهران: انتشارات جامی.
- یاری، فهیمه؛ منصور، سیدامیر (۱۳۹۶). «ارتباط معماری و سیاست در شکل‌گیری الگوی معماری و شهرسازی نمونه موردی: تفکر کمونیستی در دو کشور روسیه و کره شمالی»، *کنگره ملی مدیریت و برنامه‌ریزی شهری نوین*، تهران.

Reference

1. Afushtei Natanzi M. *Naqawah-al-asar fi zikr al-akhyar in Safavid history. By the effort of Ehsan Eshraghi. 2th edition. Tehran: Scientific and Cultural Publications Company; 1994. p. 536-535. [Persian]*
2. Andrew J. *Safavid Iran: rebirth of a Persian empire. New York: I.B Tauris; 2009. P. 13. [English]*
3. Asef M. H. *Rostam Al-tarikh. Tehran: Pocketbook Corporation Publications [Persian]*
4. Babaei S. *Isfahan and Its Palaces, Statemanship, Professing to Be a Shiite, and Banquet Architecture at the Beginning of Modern Iran. Translated by Mostafa Amiri. Tehran: Farhang Javid Publications; 2018 pp. 236-221-125. [Persian]*
5. Chardin J. *Chardin's Itinerary. Volume 7. Translated by Abbasi M. (1956). Tehran: Amirkabir Publications; 1956. p. 147. [Persian]*
6. Chardin J. *Chardin's Itinerary. Volume 7. Translated by Abbasi M. (1956). Tehran: Amirkabir Publications; 1956. p. 71-82. [Persian]*
7. Della Valle P. *Della Valle's Travelogue. Translated by Shafa Sh. Tehran: Book Translation and Publishing Company; 1969. p. 122. [Persian]*
8. Eskandari A. *Iranian Architecture in Safavid Era. Tehran: Poursaeb Publications; 2018. P 122-123 [Persian]*
9. Floor W. *the Talar-i Tavilla or Hall of Stables, a Forgotten Safavid Palace. Muqarnas; 2002 . Vol. 19. P.146-162. [English]*
10. Gholipour S. Aminpour A. Bahramian A. *Recognizing the Physical Structure of the Gardens and Palaces around Chaharbagh Abbasi Street in the Safavid era. Two journals of Art research. No. 14; 2012. p. 1-13. [Persian]*
11. Haghigi Borojeni S. Yazdanfar, S A; Behzadfar M. *The Intervention of the Power Class and Its Influence on the Structure of the City of Isfahan during the Kingdom of Abbas the Great. Social history research, vol. 7. No. 2; 2018. p. 72-53. [Persian]*
12. Hasanshahi M. *Art and Power in the Safavid Era 1172-1501/1135-907 H.Gh. Faculty of Law and Social Sciences, Tabriz University; 2016. p. 160. [Persian]*
13. Hillenbrand R. *Iranian Architecture of the Safavid Era. A Research of Cambridge University. Translated by Azhand Y. Tehran: Jami Publications; 2001. p. 473. [Persian]*
14. Izadi A. *The power of the Safavid in Carpet Weaving. College of Arts and Architecture. Tarbiat Modares University. 2018. [Persian]*
15. Kaempfer A. *Kaempfer's Travelogue. Translated by Jahandari K. 3th edition. Tehran: Kharazmi Publications; 1984. pp. 214-205-204. [Persian]*
16. Katof F. A. *Katof's Travelogue. Translated by Homayounfard M. p. Tehran: National Library of Iran; 1977. p. 64. [Persian]*
17. Khojamli A. et al. *Geopolitical Explanation of Urban Landscape; the Relationship between Power and Politics with Urban Symbolization. Political Geography Researches. 1th year. No. 3; 2016. p. 28-1. [Persian]*

18. Matthee R. Was Safavid Iran an Empire? *Journal of the Economic and Social History of the Orient*; 2010 Vol. 53. P:233-265. [English]
19. Moradpour A. Investigating the Concept of Authority in Different Historical Periods from the Point of View of Public Law (emphasizing on three periods: medieval, modern and postmodern). *Research of Nations*. No. 59; 2019. p. 119-141. [Persian]
20. Motamedi Mehr A. Rahmat d. The Actions of Power's Geometry in the Physical Construction of Royal Spaces (an introduction to the genealogy of the Isfahan Safavid government complex). *Geographical Perspective Journal (Human Studies)*. No. 17; 1390. pp. 75-90. [Persian]
21. Mousavi Fenderski S.A. Tohfah AL-Alam in the attributes and news of Shah Sultan Hossein. By the efforts of Rasoul Jafarian. Tehran: Islamic Council Library, Museum and Document Center; 2009. p. 136. [Persian]
22. Necipoğlu G . Framing the Gaze in Ottoman, Safavid, and Mughal Palaces. *Ars Orientalis*; 1993. Vol. 23. P. 303-342. [English]
23. Pournaderi et al. The Interaction of the Structure of the Capital Center and Jolfa-E-No in the Development of Isfahan during the Kingdom of Abbas the Great. *Letter of architecture and urban planning*. No. 21, 2018. p. 22-5. [Persian]
24. Rizvi K. Architecture and the Representations of Kingship during the Reign of the Safavid Shah Abbas I, Every Inch a King. Boston: Brill; 2013. p. 371-395 . [English]
25. Salsman T. (2019). Constructing Safavid Iran: Space, Pastoralism, Power, and Identity in Safavid Iran 930-1077/1524-1666. *The Undergraduate Historical Journal at UC Merced*; 2019. Vol.1. p: 52-82. [English]
26. Shirley A. The Travelogue of Shirley's Brothers. By the efforts of Ali Dehbashi. Tehran: Negah Publications. 1983. p. 152. [Persian]
27. Sivari R. Iran in the Safavid Era. Translated by Azizi K. Tehran: Markaz Publications; 2010. p. 164. [Persian]
28. Van Leeuwen, Theo. The Discursive Construction of Legitimacy, 9th chapter in the book titled *Political Discourse Analysis, the political affair as a discursive structure*. Translated by Rezaei Panah. Shokati Mogharrab S. Tehran: Tisa Publications; 2016. p. 266. [Persian]
29. Yari F. Mansouri S A. The Relationship between Architecture and Politics in Forming Architectural Patterns and Urban Planning, Case Study: Communist Thinking in Russia and North Korea. *National Congress of Modern Urban Planning and Management*. Tehran; 2017. p. 1. [Persian]